

Markteconomieën creëren onvrijheid en ongelijkheid

JEF PEETERS

Bas van Bavel. *De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan*. Amsterdam: Prometheus, 2018, 485 pp.

De promotie van de ‘vrije markt’, waarvan we al enkele decennia getuige zijn, gaat gepaard met nogal wat ideologisch gekleurd optimisme. Het is daarom goed dat een economisch historicus via empirisch onderzoek de gangbare vooronderstellingen kritisch onder de loep neemt. En dat is net wat Bas van Bavel, professor aan de Universiteit Utrecht, bezig met langetermijn-historisch onderzoek, in voorliggend boek doet. Het is een bewerkte en aangevulde versie van de oorspronkelijk Engelse publicatie (Oxford University Press, 2016). Dus niet vers van de pers, maar belangrijk genoeg om onder de aandacht te brengen.

Het gangbare idee over de opkomst van de markteconomie ligt ingebed in een geschiedenisopvatting van lineaire ontwikkeling en vooruitgang van de menselijke samenleving. De idee van de vrije markt komt daarin op in de achttiende eeuw in Engeland en realiseert zich stapsgewijs met de opkomende industrialisering tot vandaag. Van Bavel's studie van de economie van de Nederlanden in de vroegmoderne tijd botste met die opvatting. Om te beginnen treft men daar al een voor-industriële markteconomie.

Bovendien kent die niet enkel vooruitgang tot grote bloei — gekend als de ‘Gouden Eeuw’ — maar ook een snelle neergang in de loop van de zeventiende eeuw. Het is dus goed om markteconomieën — in het meervoud dus — te bekijken in een breder historisch plaatje. En dan blijken er meer voor-industriële markteconomieën bestaan te hebben, die alle een eerder cyclisch verloop van op- en neergang kenden. Om dat beter te duiden, zijn enkele terminologische toelichtingen nodig.

Markten en markteconomieën

Van Bavel definieert markten als ‘systemen voor het toewijzen en uitwisselen van hulpbronnen door middel van monetaire transacties, waarbij de prijzen in eerste instantie worden bepaald door de werking van vraag en aanbod en er sprake is van een groot aantal met elkaar wedijverende kopers en verkopers, die vooral gericht zijn op het maximaliseren van hun eigen voordeel en winst’ (p. 18). Uit deze definitie komt naar voren dat ‘de markt uitsluitend gericht [is] op haar eigen economische functies’ (p. 396) en aldus brede sociale doelstellingen mist. Marktsystemen kunnen

daarom niet rekenen op doelbewuste ingrepen van binnenuit om hun ontwikkeling te sturen in een maatschappelijk wenselijke richting. Daarin verschillen markten fundamenteel van 'andere systemen van uitwisseling en toewijzing, zoals de familie, autonome verbanden, gemeenschappen en coöperaties [die] een hele waaier van doelstellingen [hebben]' (ibid.).

Markten zijn voor hun functioneren wel afhankelijk van een geheel van instituties: formele (eigendomsrechten, contractuele regels) en informele (normen, gebruiken). 'Er is dus niet sprake van één universeel type markt, maar van een veelheid aan verschillende soorten markt, afhankelijk van de institutionele inrichting.' (p. 21) En die inrichting kan in de tijd aangepast worden. Maatschappelijk is deze inbedding evenwel beperkt: 'De markt is weliswaar sociaal ingebed in haar organisatie [...] maar niet in haar doelstellingen. We zouden dit de ingebedde oningebetheid van de markten kunnen noemen.' (p. 396)

Verder is de ene markt de andere niet, afhankelijk van wat er verhandeld wordt. Karl Polanyi wees in zijn grote studie over het ontstaan van het kapitalisme¹ al op het fundamentele onderscheid tussen goederen en diensten die op de markt verhandeld worden, en de factoren die aan de basis liggen van economische productie: grond, arbeid en geld. Hij noemde ze 'fictieve koopwaren' (*fictitious commodities*). Van Bavel sluit aan bij dat onderscheid en noemt markten voor grond, arbeid en kapitaal 'factormarkten'. En in die lijn maken beiden ook een onderscheid tussen economieën met markten voor goederen en diensten, en 'markteconomieën', economieën waarin factormarkten dominant worden. Zoals gezegd, kunnen er in de loop van de geschiedenis meerdere van vastgesteld worden en die vormen van Bavels focus.

Studies van historische markteconomieën

In de inleiding stelt van Bavel de gangbare vooronderstellingen in het marktdenken tegenover de bevindingen van het historisch onderzoek in het algemeen. Daarbij geeft hij ook een overzicht van de markteconomieën in de geschiedenis tot vier millennia terug, niet alleen in Europa en het

Nabije Oosten, maar bijvoorbeeld ook in China. Voor de oudere gevallen blijft het oordeel daarover hypothetisch omdat het historisch materiaal daarvoor beperkt is. Voor het boek selecteert van Bavel zes markteconomieën waarvoor voldoende gegevens voorhanden zijn, veelal uit recent historisch onderzoek, om ze aan een nauwkeuriger onderzoek te onderwerpen.

Hij besteedt telkens een uitvoerig hoofdstuk aan drie voor-industriële markteconomieën: Irak, het gebied rond de rivieren Tigris en Eufraat in de vroege middeleeuwen (500-1100), de middeleeuwse stadstaten in Midden- en Noord-Italië (1000-1500) en de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne landsheerlijkheden in de Nederlanden (1100-1800). Vervolgens worden in één hoofdstuk drie moderne markteconomieën bondiger besproken: Engeland, de Verenigde Staten en Noordwest-Europa (1500-2000). Op basis van historische data reconstrueert van Bavel zo precies als mogelijk de chronologie van de opkomst en evolutie van factormarkten, alsook hun wisselwerking met de samenleving. Zijn aandacht gaat onder meer uit naar de verdeling van rijkdom, in het bijzonder de eigendom van productiefactoren (spreiding of concentratie) en de spreiding van ermee verbonden politieke invloed. Vermogen blijkt daarbij belangrijker dan inkomen.

We kunnen niet ingaan op de gedetailleerde historische beschrijvingen, maar al lezende zie je een patroon ontstaan over de zes casussen heen, ondanks de feitelijke verschillen. Markteconomieën en hun samenlevingen maakten een vergelijkbare cyclus door van opgaande en neergaande welvaart. Die curve wordt pas zichtbaar vanuit een langetermijnperspectief, wat te weinig aandacht kreeg in historisch economisch onderzoek. Door de precieze chronologie wil van Bavel ook zicht krijgen op de oorzaken van die evolutie, die lijkt voort te komen uit de eigen dynamiek van de factormarkten. Gangbare externe verklaringen, zoals de pestepidemie of de Kleine IJstijd, blijken niet te volstaan.

De marktcyclus

In het slothoofdstuk vat van Bavel zijn bevindingen samen en de titel liegt er niet om: 'Waarom markteconomieën op de lange termijn fundamenteel

onverenigbaar zijn met welvaart, gelijkwaardigheid en brede besluitvorming'. Voor die conclusie beschrijft hij de cyclus die hij op het spoor is gekomen in algemene termen, en wel in vier fasen (ook samengevat in een schema p. 384-85).

1. Als gevolg van sociale opstanden tegen een feodale situatie, ontstaat er een (meer) open samenleving met toenemende vrijheid en zelforganisatie van gewone mensen (bijvoorbeeld gilden, gemene gronden). Dat impliceert een nieuw maatschappelijk evenwicht met een brede verdeling van bezit en politieke invloed. Dat leidt tot open instituties die de groei van markten mogelijk maken, vooreerst van goederen en diensten, maar ook van grond en arbeid, met een positieve invloed op de levensstandaard.
2. Markten worden het dominante mechanisme voor toewijzing van grond, arbeid en kapitaal, met verdrukking van de systemen van zelforganisatie, vaak via staatsmacht. Waarden van wederzijds vertrouwen, samenwerking en gelijkwaardigheid worden verdrongen door marktwaarden. De welvaart blijft wel stijgen.
3. Financiële markten groeien en maken burgers en staten steeds meer afhankelijk van marktélites. Via de markt leiden vermogensverschillen tot een steeds grotere economische ongelijkheid, die ook wordt omgezet in politieke ongelijkheid. Marktélites kunnen politieke besluitvorming en regelgeving in hun voordeel ombuigen. De levensstandaard stagneert.
4. Voor marktélites wordt het aantrekkelijker om te investeren in financiële operaties (o.a. in overheidsschuld) dan in de reële economie. Zowel de vermogensongelijkheid als het bbp pieken, maar de levensstandaard begint te dalen en de toegang tot politieke organisaties en burgerrechten neemt af. Er zijn wel opstootjes, maar die worden gemakkelijk onderdrukt door huurlegers. Tenslotte stagneren markten, gevolgd door relatieve of absolute neergang.

Volgens de analyse van van Bavel bevinden de VS zich vandaag in de laatste fase van de cyclus. De cyclus van Noordwest-Europa begon later en wel met een gemengde economie met veel ruimte

zowel voor de overheid als voor het maatschappelijk middenveld. Door het neoliberale beleid werd er echter aangehaakt bij de Amerikaanse cyclus, waardoor de Europese cyclus werd versneld en met de Amerikaanse dreigt neer te gaan. Van Bavel ziet hier vooralsnog (te) weinig maatschappelijk tegengewicht.

Wellicht komen dergelijke beschrijvingen niet geheel onbekend voor. We zetten nog enkele aspecten in de verf. Vooreerst is de causaliteit tussen toegenomen vrijheid en markten omgekeerd van wat gewoonlijk verkondigd wordt. Toegenomen handelingsvrijheid met mogelijkheid tot zelforganisatie, gekoppeld aan een relatief hoge levensstandaard, ging immers aan het ontstaan van factormarkten vooraf:

Vrijheid is geen gevolg van markten, maar juist een belangrijke voorwaarde voor de opkomst van markten. Zodra de markten dominant zijn geworden, raakt de vrijheid opgebruikt en wordt ze uitgehold door economische onvrijheid. Factormarkten parasiteren dus op de vrijheid, in plaats van die vrijheid in te luiden of aan te wakkeren. (p. 377)

Naarmate er meer overschotten worden geaccumuleerd en daardoor de opkomst van de financiële markten onstuitbaar wordt, veranderen de markten 'zowel in hun aard als in hun effecten. Ze werden namelijk een doel op zichzelf, dat wil zeggen, ze werden de eenvoudigste en veiligste weg om geaccumuleerd kapitaal te laten renderen. En daardoor begonnen de financiële markten de echte economie in zekere zin te overheersen en te verstikken' (p. 379).

Daarnaast willen ook centraliserende overheden meer controle over de samenleving en vinden ze daarin marktélites als bondgenoot:

Factormarkten en hun marktélites, en staten en hun staatsélites werkten eendrachtig samen bij het vernietigen van de zelforganisaties van gewone mensen. De staten hadden sterke markten nodig om zichzelf te versterken [...] en de marktélites hadden sterke staten nodig om hun eigendoms-

rechten te beschermen, want door de toenemende ongelijkheid nam de noodzaak toe om de verliezers in toom te houden. (p. 403)

Een paradoxaal effect is evenwel dat door het beroep op de financiële markten de staatsschulden toenemen waardoor overheden zelf in de (politieke) greep van de marktelites geraken. Voor het afbetalen van die schulden kan men daarom geen beroep doen op vermogensbelasting, maar wel op belastingen op arbeid en consumptie. '[D]an werkte het belastingstelsel dus als een overdracht van geld van het arme deel van de bevolking naar het rijke.' (p. 394)

Een uitweg?

In eerste instantie komt de door van Bavel beschreven cyclus als nogal deterministisch over en geeft hij aldus weinig uitzicht op ingrepen voor positieve verandering. De Nederlandse versie van het boek bevat evenwel een naschrift waarin van Bavel daar expliciet op ingaat. Vooreerst kunnen er elders nieuwe positieve cycli beginnen waarop ingehaakt kan worden. Maar ook 'de mogelijkheid een interne golf van zelforganisatie die het proces stuit of zelfs omkeert' kan in principe niet uitgesloten worden, al is dat in de neergaande fase van een markteconomie nog nooit voorgekomen. Toch is enig optimisme gewettigd omdat net de 'ontmythologisering [van de vrije markt] allerlei nieuwe handelingsperspectieven opent en ook de noodzaak tot handeling toont' (p. 439).

Misschien opent dit tijdig de weg tot een tegenbeweging die het goede van de markteconomie behoudt, zoals efficiënte, vrije markten voor goederen, producten en diensten, maar die vooral tegengaat dat de open, gelijkwaardige samenleving wordt uitgehold, zoals op dit moment gebeurt door de dynamiek van de huidige markteconomie. Dat vraagt om een drastische beperking van de rol van factormarkten. Het vraagt om nieuwe vormen van organisaties om grond arbeid en kapitaal samen te brengen, buiten de markt en de staat om. (p. 440)

Die laatste aanbeveling is koren op de molen van Oikos. Hoewel van Bavel's aandacht vooral naar

het sociale uitgaat, is het impliciet duidelijk dat ook voor een sociaal-ecologische verandering een focus op factormarkten van wezenlijk belang is. En dit boek levert daartoe een schat aan inzichten. Het is bovendien toegankelijk geschreven, al blijft het lezen een hele klus door zijn omvang en de vele historische gegevens. Het is evenwel best mogelijk om zich de belangrijkste inzichten toe te eigenen zonder alle historische casussen door te nemen. Ten slotte nog even aangeven dat het boek geen gedetailleerde (academische) verwijzingen bevat, maar wel afsluit met een 'beredeneerde bibliografie' van belangrijke publicaties.

Noot

1. Polanyi, K. (2001[1944]), *The Great Transformation. The political and economic origins of our time*, Boston: Beacon Press.